

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(37).05.07

Михайло Сайко

“ДИГЕСТИ” ЮСТИНІАНА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН І БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ В АНТИЧНОМУ РИМІ

Стаття присвячена вивченню кредитних відносин і банківської справи в античному Римі шляхом дослідження “Дигест” імператора Юстиніана. Визначена структура “Дигест”, охарактеризовано кожну з частин цієї збірки, розглянуто зміст окремих книг і фрагментів з творів римських юристів, поміщених у цих книгах. Проаналізовані ті фрагменти, які мають відношення до кредиту і банківської справи.

Ключові слова: “Дигести” Юстиніана, джерела, кредит, банківська справа, античний Рим.

Дослідження кредитних відносин і банківської справи в античному Римі необхідне як для розуміння сутності кредиту, так і для вивчення особливостей соціально-економічного устрою Давнього Риму. Для того, щоб всебічно дослідити це важливе суспільне явище, слід проаналізувати усі види джерел: історичні, літературні, монументальні та правові. Частина з цих джерел нами вже вивчені, зокрема, історичне дослідження Тита Лівія [16], комедії Плавта [14], роботи римських учених Катона Старшого, Варрона, Колумели, Плінія Старшого і Авла Гелія [13], твори Теренція, Горация, Овідія, Сенеки, Петронія, Персія, Йосифа Флавія, Марціала, Ювенала, Плінія Молодшого і Апулея [17], а також фрагменти з творів римських письменників-біографів: Корнелія Непота, Плутарха і Светонія [15]. З правових джерел найважливішими є інституції Гая, які вже досліджені [12] та “Дигести” Юстиніана, які й проаналізовані у цій статті.

Зміст і структура “Дигест” аналізувалися багатьма істориками і юристами. Серед них відзначимо, передусім, монографію І. Перетерського [11], а також статті М. Левченка [9] і С. Гринька [4]. Історію створення “Дигест” вивчали Д. Азаревич [1] і Т. Кіпп [8]. Зміст “Дигест” проаналізований в юридичній літературі, зокрема у роботах Н. Боголєпова [2], Б. Віндшейда [3], Г. Дернбурга [5], а також С. Муромцева [10].

У цій статті використані також історичні дослідження, у яких розглядаються важливі питання кредиту і банківської справи, що суттєво доповнюють дані, приведені в “Дигестах”. Серед них відзначимо роботу Л. Міттейса, у якій проаналізовані банківські операції римських банкірів [20], дослідження морської позики Г. Кляйншміда [19] і Г. Зівекінга [21], а також змістовну статтю І. Бабяка, присвячену вивченню банківських книг [18].

“Дигести” перекладалися на декілька мов, і у тому числі на російську – це переклад І. Перетерського [6] і велике семитомне видання під редакцією Л. Кофанова [7]. І. Перетерський переклав біля 30 % “Дигест”, тоді, як у виданні Л. Кофанова здійснено повний переклад тексту “Дигест” і наведений паралельний текст латиною.

У цій статті використані як латинський, так і російський тексти, подані в роботі Л. Кофанова, а також латинський текст “Дигест”, розміщений на сайті “Римське право” латинської бібліотеки [22].

Аналіз джерел і літератури зумовлює основне завдання статті: проаналізувати зміст і структуру “Дигест”, а також ті титули і фрагменти, які мають відношення до кредиту і банківської справи. Зауважимо, що у “Дигестах” професійних банкірів називають “аргентаріями” (“argentarii” – від “argentum” – “срібло”) і “нуммуларіями” (“nummularii” – від “nummus” – “монета”).

Дигести (“Digestae”) – це збірник уривків з творів римських юристів, друга частина кодифікації Юстиніана, опублікована 16 грудня 533 року [1, с. 2]. Власне латинська назва “Digestae” означає “зібране”, “приведене в систему”. Грецька назва цієї збірки – “Пандекти” (“Pandectae”) означає “те, що містить у собі все” [11, с. 43].

Дигести складаються з 50 книг. Усі книги (за виключенням 30–32) поділяються на титули. Усього титулів 432 [6, с. 17]. Кожен титул складається із відповідних його змісту фрагментів, частина з яких поділяється на параграфи [8, с. 127]. Кожен фрагмент містить цитату якогось юриста з точно визначеного твору. Дигести увібрали в себе цитати з 1625 творів 39 юристів (6, с. 11). У цій статті проаналізовані цитати з творів Антістія Лабейона (50 р. до н. е. – 18 р. н. е.), Сальвія Юліана (110–170 pp.), Гая (120–180 pp.), Секста Африкана (II ст.), Емілія Папініана (150–212 pp.), Доміція Ульпіана (170–228 pp.), Цервідія Сцеволи (кінця II – початку III ст.), Юлія Марціана, Гереннія Модестіна, а також Юлія Павла (трое останніх жили у першій половині III ст.).

Складачі "Дигест" поділили їх на 7 частин, до кожної з яких входить декілька книг (*Digestae Justiniani Augusti. Paul. Sent. – Julius Paulus. Sententiarum (Dig.) Tanta, § 2*).

Перша частина "Дигест" включає 1–4 книги і носить назву "Prota" ("Початки"). Перша книга присвячена публічному праву, а 2–4 книги – регламентують порядок судочинства. У I книзі викликає цікавість титул XII, у якому йдеться про обов'язки префекта міста ("*De officio praefecti urbi*"). Серед іншого, він був зобов'язаний здійснювати нагляд за правильністю здійснення розмінних операцій нуммуларіями ("*Praeterea curare debebit praefectus urbi, ut nummularii probe se agant circa omne negotium suum et temperent his, quae sunt prohibita*") (*Dig. I, XII, 1, § 9*).

Досить важливі відомості, які стосуються нашої теми, містяться у II книзі. Зокрема, у титулі XIII "Про позови" ("*De edendo*") значна кількість статей присвячена порядку ведення банкірами головної розрахункової книги ("*rationes*"). Так, Доміцій Ульпіан зауважив, що на думку Антістія Лабейона, ця книга являла собою "документ, що містить двосторонні банківські угоди, здійснювані в своїх власних інтересах, щодо надходжень і витрат, надання в борг, укладення та припинення зобов'язань ("*Rationem autem esse labeo ait ultro citro dandi accipiendi, credendi, obligandi solvendi sui causa negotiationem*") (*Dig. II, XIII, 6, § 3*).

Банкіри були зобов'язані, у випадку необхідності, представляти свої розрахункові книги для вивчення у судовому процесі, бо вони вважалися документами публічного, а не приватного права [20, с. 240]. Дуже чітко положення про публічний характер діяльності банкірів сформулював Гай: "звіти повинні надавати тільки банкіри, а не інші особи, оскільки їх заняття вважається державною справою і головний їх обов'язок полягає в ретельному веденні своїх записів" (*Dig. II, XIII, 10, § 1*). Банкіри були зобов'язані пред'являти свої рахунки в суді як речові докази, навіть у випадку, якщо вони не були однією зі сторін процесу ("*argentarius rationes edere iubetur: nec interest cum ipso argentario controversia sit an cum*") (*Dig. II, XIII, 10 pr.*). Причому, як зазначав Юлій Павел, звіти про кредитну діяльність, мали надавати не лише аргентарії, але й нуммуларії ("*nummularios quoque non esse iniquum cogi rationes edere*") (*Dig. II, XIII, 9 § 2*).

З метою дотримання конфіденційності, до дослідження повинні бути представлені не усі записи, але тільки ті, які мають відношення до певної справи ("*sed ut ea sola pars rationum, quae ad instruendum aliquem pertineat, inspiciatur et describatur*") (*Dig. II, XIII, 10, § 2*). У записках обов'язково мала бути вказана дата здійснення операції ("*argentariae mensae exercitores rationem, quae ad se pertinet, edent adiecto die et consule*") (*Dig. II, XIII, 4 pr.*). Спадкоємці банкіра також мали надавати для дослідження рахункові книги ("*Cogentur et successores argentarii edere rationes*") (*Dig. II, XIII, 6, § 1*). І, нарешті, від судового суперника банкіра слід було взяти клятву про те, що він вимагає представити йому звіт не заради неправдивого обвинувачення ("*Exigitur autem ab adversario argentarii iusiurandum non calumniae causa postulare edi sibi*") (*Dig. II, XIII, 6, § 2*).

У титулі XIV цієї ж II книги, що носить назву "Про договори" ("*De pactis*") регламентуються права і взаємовідносини між членами банківського товариства. Таке товариство створювали декілька банкірів для надання клієнту значної за розмірами позики. Означене товариство носило назву "*societas argentariae*" і було різновидом компанії "*societas unius rei*", тобто товариства для здійснення однієї угоди. Такого роду компанії належали до числа пайових товариств з обмеженою відповідальністю (*societas quaestus*) і вважалися основною формою господарського об'єднання в Римі. Як зауважив Юлій Павел, "банкіри, що входили до складу цього товариства, розглядалися як одна особа, оскільки вони мали єдиний борг" ("*plures argentarii, quorum nomina simul facta sunt: unius loco numerabuntur, quia unum debitum est*") (*Dig. II, XIV, 9 pr.*).

Окремі аспекти договору товариства розібрані в інших статтях цього титулу (*Dig. II, XIV, 25; II, XIV, 27; II, XIV, 47, § 1*), а також в інших книгах. Зокрема, згадки про товариства банкірів можна знайти в титулі II книги XVII "Про позов, що витікає з товариства" ("*Pro socio*"). Одну з найважливіших норм привів Доміцій Ульпіан "у випадку, якщо угода товариства укладена просто (*simpliciter*) і не дано певних вказівок, на яке саме майно розповсюджується спільність, вважалось, що предметом товариства є все, що отримане від підприємницької діяльності" (*Dig. XVII, II, 7*).

Друга частина "Дигест" включає 5–11 книги і носить назву "Про суди" ("*De iudiciis*"). Тут цікавість викликає хіба що титул III, п'ятої книги "Про вимогу передачі спадку" ("*De hereditatis petitione*"), в якому мова йде про те, що лише аргентарії мали право проводити продаж речей з аукціонів. Ці аукціони проводились при продажу іпотечної застави неспроможних боржників, а також при розподілі майна померлого між спадкоємцями (*Dig. V, III, 18 pr.*).

Залучення банкірів до аукціонної справи було викликано тим, що відповідно до правил проведення аукціонів, покупець міг оплатити покупку як готівкою, так і в кредит. Продавець же мав отримати гроші відразу після продажу речі. Зрозуміло, що необхідний для проведення такого аукціону оборотний капітал міг мати у своєму розпорядженні лише банкір. Банкірів, що спеціалізувалися на проведенні аукціонів називали "банкірами-збирачами" ("*argentarius coactor*")

(Dig. XL, VII, 40, § 8). Коактор брав на себе отримання грошей від покупця, і взагалі усі суперечки, що виникали у процесі проведення аукціону, вирішувалися між покупцем і банкіром, а не власником майна, що продавалося.

Третя, і найважливіша для нас, частина "Дигест" охоплює 12–19 книги і носить назву "Про речі" ("De rebus").

Дуже важливим для розуміння суті кредиту є титул I книги XII "Про речі, надані в кредит" ("De rebus creditis"), у якому подано визначення і опис позики (*mutuum*). На думку римських юристів, позика являло собою договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає другій стороні (позичальникові) гроші чи певну кількість інших заміennих речей у власність, із зобов'язанням позичальника повернути, після закінчення зазначеного в договорі терміну або за запитанням, таку ж грошову суму або таку ж кількість речей такого ж роду, які були отримані [5, с. 222]. Відповідно до цього, Юлій Павел визначив позику так: "ми даємо в борг з наміром отримати назад не ту ж саму річ, яку ми надали, (інакше це буде комодація або здача на зберігання), але річ того ж роду, бо якщо б був інший рід, наприклад, замість пшениці ми отримали б вино, то не було б позики" ("Mutuum damus recepturi non eandem speciem quam dedimus (alioquin commodatum erit aut depositum), sed idem genus: nam si aliud genus, veluti ut pro tritico vinum recipiamus, non erit mutuum") (Dig. XII, 1, 2, pr.).

З цього повідомлення можна виділити чотири умови, необхідні для того, щоб договір відбувся. Перша умова це те, що в позику можуть бути передані речі, які можуть бути замінені речами подібного роду. "Взамін надаються такі речі, які визначаються вагою, числом, мірою; ми можемо шляхом передачі цих речей вступити у відношення позики тому, що при виконанні договору мають значення родові, а не індивідуальні ознаки; таким чином, щодо інших речей ми не можемо встановлювати договору позики, бо без згоди кредитора одна річ не може бути дана замість іншої для виконання зобов'язання" ("Mutui datio consistit in his rebus, quae pondere numero mensura consistunt, quoniam eorum datione possumus in creditum ire, quia in genere suo functionem recipiunt per solutionem quam specie: nam in ceteris rebus ideo in creditum ire non possumus, quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest") (Dig. XII, 1, 2, § 1).

Друга умова полягала у тому, що річ мала бути передана у власність позичальникові "передача в борг отримала свою назву тому, що річ ставала з моєї – твоєю, бо, якщо вона не становиться твоєю, то не виникає зобов'язання" ("appellata est autem mutui datio ab e, quod de meo tuum fit: et ideo, si non faciat tuum, non nascitur obligatio") (Dig. XII, 1, 2, § 2).

Третя умова полягала у тому, щоб річ була дійсно передана. На думку Юлія Павела "Поки не відбулася передача, зобов'язання з реального договору не виникає" ("re enim non potest obligatio contrahi, nisi quatenus datum sit") (Dig. II, XIV, 17, pr.).

I, нарешті, четвертою умовою, був консенсус між сторонами договору. Ульпіан пояснив цю умову так: "якщо я дав тобі гроші з наміром подарувати їх тобі, а ти прийняв гроші як дані в борг, то, як писав Сальвій Юліан, дарування немає. Але слід розглянути, чи є позика. Я думаю, що немає і позики і монети не стали власністю того, хто їх прийняв, бо він прийняв їх з іншими думками" ("Si ego pecuniam tibi quasi donaturus dederam, tu quasi mutuum accipias, iulianus scribit donationem non esse: sed an mutua sit, videndum. et puto nec mutuum esse magisque nummos accipientis non fieri, cum alia opinione acceperit") (Dig. XII, 1, 2, pr.) [2, с.228].

На борги, предметом яких були речі, що визначалися родовими ознаками, а особливо на грошові борги, могли нараховуватися відсотки, "*usurae*", буквально – "плата за користування капіталом". Відсотки в певних випадках, наприклад, за умови відтермінування виконання, встановлювалися за законом, але найчастіше обумовлювалися за договором [5, с. 82].

Ульпіан повідомив, що не можна вимагати відсотки в розмірі, що перевищують самий капітал (*supra duplum usurae*) і нараховувати складні відсотки ("*usurarum usurae*") ("*Supra duplum autem usurae et usurarum usurae nec in stipulatum deduci nec exigi possunt et solutae repetuntur, quemadmodum futurarum usurarum usurae*") (Dig. XII, VI, 26, 1).

Максимально дозволена відсоткова ставка становила 1 % місячних або 12 % річних [5, с. 86; 10, с. 210]. Про цю норму згадав Емілій Папініан, який навів приклад стягнення "за кожних 30 днів з кожних 100 денаріїв по денарію" ("in dies triginta inque denarios centos denarios") (Dig. XII, I, 40). У інших книгах "Дигест" визначені випадки, коли на позичену суму було визначене стягнення 6 % річних ("*usurae semisses*") (Dig. XV, IV, 3; XXXIV, IV, 30), 5 % ("*usurae quinqes*") (Dig. XXII, I, 17 pr.), 4 % ("*tertia centesima*") (Dig. XXII, I, 17, § 8; XXVI, VII, 7, § 10), 3% (*usurae quadrantis*) (Dig. XXXIII, I, 21, § 4) і, нарешті 1 % річних ("*usurae unciae*") (Dig. XXVI, VII, 47, § 4).

Повертаючись до XII книги, зауважимо, що у I титулі згадується також "хірографа" ("*chirographum*") – розписка, за допомогою якої укладали між собою кредитні договори – "перегріни". Хірографи викладалися у першій особі ("я, такий-то, повинен такому-стільки-то") і підписувалися

боржником [18, с. 55]. Зразок хірографи привів Юлій Павел. Вона написана від імені такого собі Луція Тіція (умовного персонажа, ім'я якого використовувалося юристами в навчальних цілях). "Я, Люцій Тіцій, написав цю розписку в тому, що я отримав від Публія Мевія 15, які відлічені їм вдома; Публій Мевій стипулював, а я, Люцій Тіцій, обіцяв акуратно повернути ці 15 в наступні календи..." (*"lucius titius scripsi me accepisse a publico maevio quindecim mutua numerata mihi de domo et haec quindecim proba recte dari kalendis futuris stipulatus est publicus maevius, spondi ego lucius titius..."*) (Dig. XII, I, 40). Інша хірографа, наведена Юлієм Павелом, поміщена аж у XLV книзі. Вона була написана рабом-управляючим (*"servus actor"*) від імені свого господаря: "Я, Хризогон, раб і управляючий Флавія Кандіда, написав в присутності мого господаря, за його підписом і печаткою, що він отримав від Юлія Зоси, довіреного відсутнього тут Юлія Квінтіліана, 1000 денаріїв в борг" (*"chrysogonus flavii candidi servus actor scripsit, coram subscribente et adsignante domino meo, accepisse eum a iulio zosa, rem agente iulii quintilliani absentis, mutua denaria mille"*) (Dig. XLV, I, 126, § 2). При погашенні боргу кредитор давав позичальнику розписку про те, що борг виплачений, і в нього немає претензій до нього (*"satis dare amplius abs te non peti"*).

У титулі III шістнадцятої книги "Про позов, що витікає з договору збереження, або про зворотний позов (*"Deposit vel contra"*) розглянутий договір збереження (*"depositum"*). Ульпіан визначає цей договір так: "депозит це те, що дане іншому на збереження" (*"Depositum est, quod custodiendum alicui datum est"*) (Dig. XVI, III, 1. pr.). Об'єктом *depositum* могла бути лише річ індивідуально визначена [5, с. 236]. Якщо мова йшла про збереження грошей, то зберігач мав повернути ті ж самі гроші, які йому були довірені (Dig. XVI, III, 24). Для цього гроші, зазвичай поміщали в окремий мішок, який опечатувався печатками депонента і депозитарія. Зрозуміло, що депозитарій не мав права використати за депоновану суму для власних операцій. Суттєвою ознакою *depositum* було його безоплатність [3, с. 310].

Однак, у низці випадків на збереження могли передаватися не лише чітко визначені речі, а й речі того ж роду (*"tantundem ejusdem generis"*), тобто, якщо мова йде про гроші, повернути слід було не ті ж самі гроші, а ту ж саму суму грошей (Dig. XVI, III, 26, § 1). Правовою основою таких внесків був договір *"depositum irregulare"* – договір збереження незапечатаних грошей [3, с. 312; 5, с. 240]. Задепоновані гроші тимчасово переходили у власність депозитарія, який за дозвіл за користування грошима платив депоненту відсотки. Так, Емілій Папініан зазначав, що "той, хто використовував до своєї вигоди гроші, дані йому на зберігання в незапечатаному вигляді, щоб він їх повернув у тій же кількості, повинен за позовом із зберігання повернути їх і відсотки по них за час прострочки" (*"Qui pecuniam apud se non obsegnatam, ut tantundem redderet, depositam ad usus proprios convertit, post moram in usuras quoque iudicio depositi condemnandus est"*) (Dig. XVI, III, 25, § 1). Ульпіан чітко розрізняє гроші, надані банкірам на збереження і надані банкірам для проведення позичкових операцій. На його думку, у випадку банкрутства нуммуларія, у першу чергу слід, у першу чергу, приділити увагу тим, хто довірив йому гроші на збереження, а вже потім тим хто надав йому гроші для надання процентних позик (*"Quotiens foro cedunt nummularii, solet primo loco ratio haberi depositariorum, hoc est eorum qui depositas pecunias habuerunt, non quas faenore apud nummularios vel cum nummulariis vel per ipsos exercebant"*) (Dig. XVI, III, 7, § 2). Тобто, найбільш захищеними були внески на збереження, а не процентні внески, бо клієнт, що надавав ці кошти з самого початку знав, що вони будуть використовуватися для кредитних операцій і був готовий до можливих ризиків.

Різного роду випадки, пов'язані з відсотковими внесками, розбираються як у статтях цього титулу (Dig. XVI, III, 24; XVI, III, 28), так і у інших книгах "Дигест" (Dig. XIX, II, 31; XXVIII, XXIX, 1).

Четверта частина "Дигест" носить назву "Пуп", чи "Середина" (*"Umbilicus"*) і включає 20–27 книги. При аналізі цієї частини "Дигест" ми розглянемо титул I "Про заставу" (*"De pignoris"*) двадцятої книги і титул II "Про морські відсотки" (*"De nautico faenore"*) XXII книги.

У ранні часи в Римі будь-яку заставу майна довгий час називали *"pignus"*, деякі ознаки яких знаходимо у "Дигестах". Так, Юлій Марціан стверджував, що "між пігнусом та іпотекою різниця тільки в назві" (*"inter pignus autem et hypothecam tantum nominis sonus differt"*) (Dig. XX, I, 5, § 1). З часом юристи визначили два типи застави нерухомості: "антихреза" та "іпотека", а старовинний термін "пігнус" почали застосовувати лише до застави рухомого майна.

Умови антихрези визначав Юлій Марціан: "якщо встановлена антихреза і кредитор введений у володіння маєтком або будівлею, то він утримує володіння як заставу до тих пір, поки не буде повернений борг, а до того він отримує замість відсотків прибуток – або здаючи маєток в оренду, або проживаючи в ньому (тобто від господарського використання маєтку – авт.) (*"Si antixresis facta sit et in fundum aut in aedes aliquis inducatur, eo usque retinet possessionem pignoris loco, donec illi pecunia solvatur, cum in usuras fructus percipiat aut locando aut ipse percipiendo habitandoque"*) (Dig., XX, I, 11, 1). Що стосується прибутку на наданий капітал, то зазвичай він не перевищував законної процентної ставки в 1 % на місяць (12 % річних). Угода антихрези, однак мала істотні недоліки,

головним з яких була необхідність для людини, яка залучала кошти за допомогою позики, втратити на певний час власність, між тим, як кредит часто був потрібен саме для поліпшення цієї власності, зокрема, для покращення обробки землі, переданої в заставу тощо.

Цього недоліку була позбавлена іпотека (*hypotheca*). За умовами цієї угоди, закладене майно залишалося в користуванні позичальника, який сплачував відсотки від наданого капіталу. У разі невиплати боргу, претензії кредитора задовольнялися за рахунок коштів, отриманих від продажу заставленого майна. Якщо вірити роз'ясненням Гая, іпотечний договір укладався усно ("*et ideo et sine scriptura si convenit ut hypotheca sit et probari poterit, res obligata erit de qua convenient*"), а письмовий документ був необхідний лише як доказ здійснення угоди ("*fiunt enim de his scripturae, ut quod actum est per eas facilius probari poterit*"). Однак і без письмового документа договір іпотеки вважався дійсним, якщо мали місце інші докази ("*et sine his autem valet quod actum est, si habeat probationem*") (Dig. XX, I, 4). Зазвичай, вартість застави вдвічі перевищувала суму позики. Після погашення боргу договір іпотеки припинявся і майно звільнялося від зобов'язань по заставі.

Як уже зазначалося, титул II "Про морські відсотки" XXII книги присвячений морській позиці, яка відіграла виняткове значення в організації морської торгівлі в античному Римі. Характер цієї позики роз'яснив Геренній Модестин: "Морською позикою є позика, яку везуть за море, якщо ж гроші витрачаються на місці, позика не вважається морською" ("*Traiecticia ea pecunia est quae trans mare vehitur: ceterum si eodem loci consumatur, non erit traiectionis*") (Dig. XXII, II, 1). Найбільш характерною рисою морської позики було те, що ризик втрати судна і вантажу брав на себе кредитор – за висловом Модестина, "при морській позиці ризик покладається на кредитора з моменту відплиття судна" ("*in nautica pecunia ex eo die periculum spectat creditorem, ex quo navem navigare conveniat*") (Dig. XXII, II, 3). Іншими словами, і позичений капітал і відсотки на нього поверталися кредитору лише у разі вдалого повернення судна в порт призначення.

Морська позика надавалася на фрахт судна, закупівлю товарів, іноді на дорожні витрати тощо. У XLV томі "Дигест" наведено зразок договору морської позики. Власне, це не реальний договір, а правовий казус, який придумав Квінт Цервдій Сцевола, однак зрозуміло, що в основі цього уривка – реальні договори. Зміст договору такий: Каллімах уклав договір позики зі Стихом, рабом і одночасно торговим агентом Сея в місті Беріт (Бейрут) в провінції Сирія ("*Callimachus mutuam pecuniam nauticam accepit a Sticho servo Seii in provincia Syria civitate Beryto*"). Угода укладена для здійснення морської подорожі на термін 200 днів ("*dies ducentos*"). Згідно з умовами позики, Каллімах повинен був закупити в Беріті товари і відправитися з ними в Брундизій (Brentesium), де після продажу сирійських товарів закупити нові товари в цьому італійському порту і не пізніше вересневих ід (*idus septembres*) відправитися у зворотну подорож до Беріта. У Беріті ж після продажу зазначених товарів позичальник повинен був розрахуватися з кредитором. Позика гарантувалася іпотекою (*hypothecis*), в якості якої використовувалися товари, закуплені в Беріті, а після їх продажу – ті, які повинні були бути закуплені в Брундизії. Каллімаха мав супроводжувати інший раб кредитора Сея – Ерос. У разі порушення умов позики кредитор мав право забрати товари собі. В угоді було також обумовлено, що якщо, прибувши в Брундизій, Каллімах не закупить там товару, він повинен повернути всю суму боргу разом з відсотками, немов обидва рейси (туди і назад) були завершені (Dig. XLV, I, 122, § 1). Таким чином, морська позика в Римі могла надаватися для подорожі як в один бік, так і в обидва кінці. В якості застави розглядався товар, закуплений в порту відправлення, а при подорожі у зворотний бік – товар, придбаний в пункті призначення. В угоді позики визначалося час і маршрут торгової подорожі. Передбачалася можливість порушення умов контракту і визначалися штрафні санкції.

Для "морської позики" був встановлений "морський відсоток" ("*fenus nauticum*"), розмір якого за повідомленням Зівекінга, міг становити 24 % [21, с. 42]. Кляйншмідт веде мову про 30–36% [19, с. 9]. У цілому ж максимальна норма позичкового відсотку для морської позики в епоху ранньої імперії не обмежувалася. Юлій Павел приводить цю норму у "Сентенціях": "...за борг, наданий для мореплавства, внаслідок ризику кредитора під час плавання судна, можна стягувати необмежені відсотки" ("*Traiectionis pecunia dicitur, quae in navi, ut ad transmarina deferatur, deponitur quia maris periculo committitur, in quantas convenerit usuras, hanc pecuniam dare creditor potest*") [Paul. Sent. II, XIV, 3].

П'ята частина "Про заповіти" ("*De testamentis*") включає 28–36 книги. Шоста (книги 37–44) і сьома (45–50 книги) частини залишилися без назви. У 28–46 книзі викладені різні питання приватного права, 47–48 і частково 49 книги викладають питання кримінального права і процесу, а частина 49-ї і 50-а книги присвячені публічному праву.

У 28–50 книгах часто зустрічаємо фрагменти, у яких йдеться про ведення розрахункових книг банкірами та їх використання в судовому процесі (Dig. XXXIII, VIII, 26; XXXIV, I, 15, § 2; XXXV, I, 32; XXXIX, V, 26; 47, 2, 27). Крім розрахункових книг у цій частині "Дигест" згадується також особлива

книга обліку позиченого і наданого в позику капіталу, яку вели банкіри. У цій книзі визначалися терміни і обсяги витрат і отримання відсотків. Ця книга носила назву "календар" ("kalendarium") – від слова "календи" ("час повернення позики"). У "Дигестах" декілька разів розбиралися казуси, які виникали у випадку, якщо ведення календаря покладалося на раба. Декілька раз цю ситуацію розглядав Сцевола (Dig. XXXIII, VIII, 23; XL, VII, 40, § 4), одного разу – Секст Африкан (Dig. XII, I, 41).

Розглянуті деякі операції банкірів, зокрема: розмінні (Dig. XLVIII, X, 9, § 2), депозитні (Dig. XLII, I, 15, § 11; XLII, V, 24, § 2; XLVI, III, § 24), а також кредитні (Dig. XLI, III, 24). Титул I сорок п'ятої книги "Про вербальні зобов'язання" ("De verborum obligationibus") присвячений словесним зобов'язанням, за допомогою яких укладалися, крім інших, договори позики і поручительства (Dig. XLV, I). Значна частина титула I сорок шостої книги "Про поручителів і довіритель" ("De fideiussoribus et mandatoribus") присвячена питанням поручительства (Dig. XLVI, I). Звертає увагу також титул XVI п'ятидесятої книги "Про значення слів" ("De verborum significatione"). У ньому пояснюється значення юридичних термінів, серед яких є й ті, що пов'язані з кредитом і банківською справою (Dig. L, XVI).

Таким чином, дослідження свідчить про те, що у "Дигестах" міститься значна кількість фрагментів з творів римських юристів, які стосуються кредитних відносин і банківської справи в античному Римі. У першій половині цієї збірки (I–IV частина), яка включає I–XXVII книги, цим питанням присвячені повні титули у декількох книгах. Зокрема досить детально розібраний порядок ведення банківських книг, описаний характер і юридичні форми банківського товариства, визначене поняття і родові риси договору позики, розглянутий договір збереження, описані основні форми застави нерухомості, проаналізований договір морської позики тощо.

У другій половині "Дигест" (V–VII частина), яка включала XXVIII–L книги, згадок про кредитні відносини і банківську справу значно менше. Серед тих що є, відзначимо титули, присвячені вербальним зобов'язанням і поручительству, а також фрагменти, в яких регламентується здійснення банкірами розмінних, депозитних і позичкових операцій.

Отже, аналіз "Дигест" дає нам знання про кредитні відносини, які ми більше ніде знайти не зможемо. Тому результати, отримані у цій статті, дають матеріал для подальшої роботи над проблемою кредитних відносин в античному Римі.

Список використаних джерел

1. Азаревич Д. История византийского права. Том I. Часть I / Д. Азаревич. – Ярославль: тип. Г. В. Фальк, 1876. – 118 с.
2. Боголепов Н. Пособие к лекциям по истории римского права / Н. Боголепов. – М.: Университетская типография, 1890. – 325 с.
3. Виндшейд Б. Об обязательствах по римскому праву / Б. Виндшейд. – СПб.: тип. А. Думашевского, 1875. – 593 с.
4. Гринько С. Д. Дигести Юстиниана як джерело римського приватного права / С. Д. Гринько // Хмельницький університет управління і права. Університетські наукові записки. – 2007. – № 1 (21). – С. 90–96.
5. Дернбург Г. Пандекты. Том II: Обязательственное право / Г. Дернбург. – М., 1911. – 396 с.
6. Дигесты Юстиниана: избранные фрагменты в переводе и с примечаниями И. С. Перетерского / Дигесты Юстиниана. – М.: Наука, 1984. – 449 с.
7. Дигесты Юстиниана. Перевод с латинского / Отв. ред.: Кофанов Л. Л. Тома 1–7 / Дигесты Юстиниана. – М.: Статут, 2002–2005.
8. Кипп Т. История источников Римского права / Т. Кипп. – С.-Петербург, 1908. – 150 с.
9. Левченко М. В. Кодификация Юстиниана. // М. Левченко История Византии. Краткий очерк. – М.: ОГИЗ, 1940. – С. 62–64.
10. Муромцев С. Гражданское право древнего Рима / С. Муромцев. – М.: тип. А. И. Мамонтова и К., 1883. – 697 с.
11. Перетерский И. С. Дигесты Юстиниана: очерки по истории составления и общая характеристика / И. С. Перетерский. – М.: Гос. изд.-во юридической литературы, 1956. – 129 с.
12. Сайко М. М. Кредитні відносини в античному Римі за "Інституціями" Гая / М. М. Сайко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIV. – С. 195–201.
13. Сайко М. М. Грошово-кредитні відносини в античному Римі в латинський науково-популярній літературі / М. М. Сайко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці-Вижниця: Черемош, 2011. – Том 2 (32). – С. 105–119.
14. Сайко М. М. Комедії Плавта як джерело для вивчення кредитних відносин в античному Римі // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці-Вижниця: Черемош, 2011. – Том 1 (31). – С. 165–177.
15. Сайко М. М. Кредит в античному Римі в творах греко-римських біографів // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці: Видавництво "Друк-Арт" 2013. – Том 2 (36). – С. 62–57.
16. Сайко М. М. Кредитні відносини і банківська справа в Римі за працею Тита Лівія "Ab urbe condita libri" // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці-Вижниця: "Черемош", 2010. – Том 2 (30). – С. 135–148.
17. Сайко М. М. Римська література II ст. до н. е. – II ст. н. е. як джерело вивчення кредитних відносин в античному Римі // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці-Вижниця: Черемош, 2012. – Том 2 (34). – С. 75–88. 18. Babjak I. Die Wirkung der Buchhaltung, besonders der Bankbuchführung auf das Vertragssystem im klassischen Römischen Recht / I. Babjak // Publ. Univ. Misk. Sec. Jur. Pol. – 2001. – С. 39–58. 19. Kleinschmidt H. Das Foenus Nauticum und dessen Bedeutung im römischen Rechte / H. Kleinschmidt. – Heidelberg: Buchdruckerei J. Hörning, 1878. – 56 s. 20. Mittes L. Trapezitika / L. Mittes // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte / Romanistische Abteilung. – BD. 19 (32), 1898. – S.198–260. 21. Sieveking H. Das Seedarlehen des Altertums / H. Sieveking. – Leipzig: Verlag von Veit und Comp., 1893. – 48 s. 22. The latin library / Ius Romanum [On-line resource. Access mode: <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>]. Access – December 10, 2012.

Михаил Сайко

“ДИГЕСТЫ” ЮСТИНИАНА КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ КРЕДИТНЫХ ОТНОШЕНИЙ И БАНКОВСКОГО ДЕЛА В АНТИЧНОМ РИМЕ

Статья посвящена изучению кредитных отношений и банковского дела в античном Риме путем исследования “Дигест” императора Юстиниана. Определена структура “Дигест”, дана характеристика каждой части этого сборника, рассмотрено содержание отдельных книг и фрагментов из работ римских юристов, помещенных в этих книгах. Проанализированы фрагменты, касающиеся кредита и банковского дела.

Ключевые слова: “Дигесты” Юстиниана, источники, кредит, банковское дело, античный Рим.

Myhaylo Saiko

JUSTINIAN’S “DIGESTY” AS A SOURCE FOR THE STUDY OF CREDIT AND BANKING RELATIONSHIPS IN ANCIENT ROME

This article is devoted to the study of credit and banking relationships in ancient Rome. In a scientific study, the author analyzed the structure of the collection of Justinian, described her part. The article also deals with the fragments of the works of Roman jurists relating to credit and banking.

Key words: Justinian’s “Digesty”, a source, credit, banking, ancient Rome.

УДК 930.22: 94 (438) “15”

Олександра Звягіна

ЯН ДАНТИШЕК – ПЕРШИЙ ПОЛЬСЬКИЙ ДИПЛОМАТ (1485–1548)

У статті розглядається дипломатична кар’єра Яна Дантишека, який очолив перше офіційне постійне посольство Королівства Польського за кордоном. Проаналізовано його вплив на позиції ягеллонської династії серед країн Західної Європи та на становлення системи польської дипломатії. На основі історіографії та джерел розкритий зміст та мета дипломатичних місій Я. Дантишека та результати їх виконання.

Ключові слова: Ян Дантишек, Сигізмунд I Ягеллон, Польща, дипломатія, посол.

Актуальність поданої статті обумовлена потребою вивчення дипломатії європейських держав раннього Нового часу, яка стала основою подальшого розвитку регіону, заклавши підвалини сучасної міжнародної політики. Розгляд проблеми Королівства Польського у системі європейських держав дає нам змогу простежити традиційні зв’язки та контакти для відповіді на питання ролі та місця країни в сучасній Європі, визначення ступеня її належності до західноєвропейських структур.

Кінець XV–XVI ст. став часом становлення та інституалізації дипломатії як такої. У цей період значну роль на розвиток зовнішньополітичних відносин відігравали окремі особистості, які формували сучасне бачення дипломатії, її норми та принципи. Для Польщі XVI ст. такою особистістю став Ян Дантишек, який справедливо вважається в історіографії “батьком” польської дипломатії.

Об’єктом дослідження є процес становлення дипломатії на теренах Королівства Польського на тлі Західної Європи.

Предметом дослідження виступає діяльність Я. Дантишека – першого професійного польського дипломата.

Основу джерельної бази складають так звані істориками теки “Станіслава Горського”, на базі яких була видана збірка з сімнадцяти томів укладена у XIX–XX ст. “Acta Tomiciana”, яка включає у себе документи часів правління Олександра та Сигізмунда I Ягеллонів. Ця збірка є унікальною,